

ЎЗБЕК ХАЛҚИ ТАСВИРИЙ САНЪАТ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи Хазина бўлими илмий ходими:

Г.Назарова

Ўзбек халқи аجدодлари тасвирий санъат соҳаси ибтидоий жамият давридан бошлаб ажойиб асарлар яратганлигини археологик кашфиётларда тасдиқланди. Республикамизнинг жуда кўп жойларида, айниқса Бойсун, курама тоғ тизимлари, Самарканд теъарағидаги тоғларда топилган қоя тошларга битилган ибтидоий расмлар узининг реаллиги, ранг - баранглиги билан ҳозиргача кишиларни ҳайратда қолдиради. Айниқса этник даврда яратилган турли хилдаги амалий безак санъати намуналари қадимий ҳоразмликлар, бактрияликлар, сугдиёнийлар, марғилонликларнинг юксак маданиятига эга эканлигини намўён қилади. Амалий санъатнинг тарихий қелиб чиқишиёса инсониятнинг болалик даврига бориб такалади. Башарият улчгайиб борган сари амалий. Санъат ҳам юксала борди. Яшаш учун кураш мавжуд экан, яхши. Яшаш учун эҳтиёж қўчайиб бориш жараёнида қўл меҳнатидан ақлий меҳнат ажралиб чиқа бошлади. Ов қўроллари, уй-рузгор буюмларига бўлган эҳтиёж қўчайиб борди. Аввало тош уймақорлиги, суяк уймақорлиги... кейинчалик эса ёғоч уймақорлиги ҳам секин асталик билан уз ривожини топди.

Синфий жамият вужудга қелиши билан эса ижтимоий тараққиётда қатта узгаришлар бўлди. Бу эса фан ва санъат ривожига муҳим аҳамият қасб этди. Профессинал санъат ва санъатқорлар шу даврларда пайдо бўлди. Халқнинг турмуши, ҳуққ ва одатлари, ютуқ ва мағлубиятлари уларнинг асарларида узифодасини топиб борди. Ҳар бир даврда мавжуд бўлган ана шундай санъат ва санъатқорлар ҳаёт гузалликларини тасвирлаб, одамларда юксак ҳислат ва

фазилатларини камол топтириб борди,уларни тенглик, озодлик, биродарлик ва ёркин келажакка интилиш йулидаги курашга даъват этди.

Археологик казиш ишлари натижасида Сурхон воҳасидаги Юмалок тепа тубидан топилган ёғоч уймакорлиги топилмалари мазкур жойларда, бир ярим минг йил муқаддам санъатнинг бу турини яхшигина ривож топганлигини олимларимиз ўз изланишларини маҳсули сифатида исбот этиб беришди. Хали-хануз бундай ноёб топилмалар нафакат Сурхон воҳасида, балки Самарканд, Бухоро,Хива, Шахрисабз,Фаргона водийсидаги Сух ва бошқа қадимий шаҳар,кишлоклардан V-VI асрларга тегишли бўлган санъат асарлари топилмоқда.

Самонийлар даврида амалий безак санъати,айниқса қулолчилик, шишасозлик ва ёғоч уймакорлиги, ривожланди. Моментал меъморчиликка катта эътибор берилди, турар жойлар, хунармандчилик устахоналарида, саройлар, маъмурий бинолар, савдо расталари, хаммомлар, мадрасалар қурилди. қурилишда асосан пишиқ гиштдан фойдаланилди, баъзан бино девори хом гиштдан,томи- гумбаз пишиқ гиштдан ишланди. Бинолар қуркам ва чидамли бўлишига эътибор қаратилди,бор илм ва қучларини сафарбар этди.

Самонийлар макбараси планидан тортиб, ҳажмий тузилишига ҳаёт геометрик тартиб ва принцип асосида яратилганлиги аниқланди. Макбара меморий геометрия ва математикадан чуқур ҳабардор бўлганлиги шубҳасиздир, аксҳолда,у бунчалик гузаллик меърини тополмасди. Эҳтимол тасодиф дерсиз .Йўқ тарих тақозоси бу Алгебра фанига асос солиб, логарифм, алгоритм сузларига номи йўғрилган Муҳаммад Хоразмий (787-850) меъморчиликка таъсир қурсатган мутафаккур олим Абу Наср Фаробий (870-950)амалий геометрия соҳасидаги рисолалари меморлар учун қўлланма вазифасини утаган. Қоинот бўйича текшириш олиб борган,астрономия, геометрия ва тригонометрияга оид рисолалар муалифи Абу Райҳон Берунийнинг меморчиликка ҳисса қўшгани шубҳасиздир. Қўзатишлар шунини қўрсатадики ,архитектура билан боғ амалий математика ва геометрия доимо меморлар эътиборида бўлган. (Зохидов .П.Ш. «Мемор санъати» Т., Г .Қўлом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978, 27- бет).

VII-VIII асирларнинг бошарига келиб кушк, кугонлар, шаҳарларга иборатхоналар ва саройлар қурилди. Бу даврда ёғоч ваганч уймақорлиги янада ривож топди, деворий расмлар ранг- баранг булишига эътибор қаратилди, буни Афрасиёб, Варахша ва Юмолук тепа сингари маданий ёдгорликларимиз мисолида ҳам куришимиз мумкин. Бу каби санъат асарлари, сугдийлар маданияти бизга, уша даврларда жумхуриятимиз ҳудидида яшаган халқлар қушни халқлар билан савдо- сотик олиб борган, бу эса бизга қушни халқлар билан ҳам маданий алоқада бўлган дейиш имконини беради.

Араблар VII-VIII асрларда ибодатхоналарни, тасвирий санъат асарларини йук қилиб ташладилар. Натижада сал кам бир аср тушқунлик ҳукм сурди.

Араблар Урта Осиёни заб этқунлари қадар маҳаллий халқ маъбудалари топилган. Хар бир хонодоннинг жамоада тутган урни ва бойлигига қараб, уз маъбудаси (худоси) бўлган. Одатда бу маъбуда эшик тепасига қуйилган. Хонодон соҳиби мавриди билан ёғочдан уйилган янги маъбудани харид қилиб, алмаштириб турган. Бундай жараён ёғоч уймақорлиги санъати камий бўлганлигидан далолат беради. Араблар истилоси оқибатида тасвирий санъатнинг қуп турлари қатори ёғоч хайкаллар ишлаш ҳам буткул барҳам топди. Бирок Ислом дини бу санъатни таг-туғи билан йукота олмади. Ёғоч тарашловчи уста наққошлар уз санъатини ёғочда, дов- дарахтлар аксини ифодалаш, оддий чизиклардан мураккаб геометрик шакллар ясашда намойиш этдилар. Усталарнинг санъати ота-болага, авлоддан-авлодга мерос бўлиб утаверади».

Ўрта осийликларнинг мазкур аجدодлари яратган ажойиб обидалар бизларгача етибгина қолмай, уларнинг ишлаб чиқариш анъаналари авлоддан-авлодга утиб мохир усталар томонидан ривожлантирилган. ҳозиргача сақланиб қолган Ўзбек, тожик, туркман, қирғиз, қозоқ усталарининг ганч, ёғоч ва мармардан яратилган чиройли уймақорлик буюмлари. Нақшли сопол идишлари, ранг -баранг туқимачилик ва қаштачилик маҳсулотлари, мисгарлар ва заргарлар яратган ажойиб буюмлари ва безаклар умумий характерга эга бўлиб, хар бир этноснинг узига ҳос хусусиятларини ҳам намоён қилади.

Хозиргача сакланиб келган амалий санъати сохаларида ганч уймакорлиги кенг таркалган. Бу мураккаб ишларда жумхуриятимиздаги ганчкор усталар ўз кучи, куввати ва билимини аямади. Ўлар бухоролик ганч ўймакорлар — Ўста Ширин Муродов, Шоир Ибодов, Абдурахим ҳаётов, самарқандлик Рашид Жалилов, Шамсиддин ғофуров, Абдурашид Жалилов, Ақром Умаров, Мирҳомид Юнусов, Абдурайим Шермухамедов, тошкентлик Арслонқул Назаров, Тошпўлат Арслонқулов, Маҳмуд Усмонов, Ўсмон Икромов, хивалик Одамбой Ёқубов, Одамбой Бобожонов, Абдулла Болтаев, Рўзимат Машарипов, наманганлик Уста Мадалихон Хусанов, Уста Акбаров; Қўқонликлардан — Уста Саидақмад Маҳмудов, Муҳаммаджон ғосимов ва бошқа кўпгина камтарин ганч ўймакорлар ўз куч ва ғайратларини аямадилар. Тарихий обидаларда топилган кадимги ганч уймакорлиги асосан хажми реалистик тасвирлар билан ажралиб туради. Масалан, III-IV аср обидаси булиб тупрок калъанинг серхашам сарой меҳмонхонларидаги уйма ганчли расмлар, уша даврга оид Варахша шаҳарчасида кашф этилган ганчга битилган усимликсимон накшлар, палбметта, бурттириб ишланган балик тасвирида уйилган ганч, геометрик шакллари, кушлар хайвонлар ва баликларнинг тасвирлари ажойиб санъати намуналаридан. кадимий усталар мураккаб накшларни усимлик ва хайвонларнинг тасвирларидан олиб солиштириб ишлаганлар.

Илк урта асрлардан бошлаб ганчкорлик санъати яна ҳам ривожланди. Моварауннахрда ганчкорлик меъморчиликнинг асосий безак даражасига кутарилиб, улардан афсонавий хайвонларнинг тасвирини ҳам учратамиз. Айникса, Жунубий Ўзбекистонда урганилган макбараларнинг интерьерлари, девор пештоклари, равоклари нихоятда нафис уйма накшлар билан безатилган. Масалан XII асрда Термиз макбараларида янгича услуб ишлатила бошлаганлиги, яъни мукарнаслар (стилактитлар)нинг пайдо булиши ва купгина биноларда кулланилиши ганчкорликнинг усганлигидан далолат беради. Ганчкорликнинг гуллаб-яшнаши XVIII-XIX аср бошларига тугри келади. Бу соҳада Ўзбек усталарида айрим минтакага хос бадий услуб ва белгилар сакланиб қолган. Улар узига хос ўймакорлик мактабларини яратибгина қолмай узаро тарихий давр жихатидан ҳам фаркланадилар.

Бизнинг асримизга келиб ганчкорлик санъатида майда рельефи, нозик ва рангли текис фонда ясалган меъморчилик намуналари кенг таркала бошлаган. Ҳозирги даврда бинокорликда купрок безакли рангли гуллар ва расмлар билан ганч уймакорлигини биргаликда ишлашга ҳаракат қилинмоқда. Усталарнинг моҳирлиги туфайли кичик корхоналарга, майда, текис уймакор ва унга ҳос пардоз тури, катта хоналарга эса йирик ёйма, узига ҳос нақшлар берилади. Ганч уймакорлигида йирик уйма, ясси уйма, кирма, замин куз гулли уйма, замин рангли уйма, чизма пардоз, занжирли ҳажмдаги уйма каби услублар ҳозиргача ишлатилмоқда.

Бинокорлик (меъморчилик) да ишлатиладиган анъанавий орнамент геометрик ва усимлик шаклида. Машҳур бадий ганчкор усталардан Ўзбекистон Фанлар Академиясининг фахрий аъзоси, Республикада хизмат курсатган санъат арбоби Ширин Муродов, Халқаро мукофотлар совриндори, Ўзбекистонда хизмат курсатган санъат арбоби Абдулла Болтаев, элга катта ҳурматга сазовор бўлган моҳир усталар Тошпулат Арслонкулов, Усмон Икромов, Анвар қулиев, Шамсиддин Ёофуров, қули Жалилов, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг фахрий аъзоси Юсуф Али Мусаев, ва бошқалар яратган уймакорлик ва меъморчилик санъати халқимизнинг табиий бойлигидир.

Ёғоч уймакорлиги ҳам Ўзбекистоннинг барча вилоятларида кенг тарқалган ёғоч уймакорлиги намуналари илк урта асрларга оид Сурхондарё воҳасидаги Юмалок тепадан, Бухоро, Хива, Самарқанд, Шаҳрисабз ва бошқа жойлардаги қазилмалардан топилган. IX-X асрларда урта Осиё, шу жумладан Ўзбекистондаги ёғоч уймакорлиги яна ҳам ривож топди. Бу даврда ҳослик шундан иборат эдики, уймакор усталар яратган нақш заминида қандайдир рамзий маъно, эзгу тилак, орзу ва гузал ниятлар ифодаланган.

Анъанавий наққошлик ноёб бадий санъати турларидан бири тош ва суяк уймакорлиги ҳисобланади. Бу санъат халқ орасида тоштарошлик деб ҳам айтадилар.

Эрамизнинг биринчи асрларига оид обидалар (Фаёз тепа, Айрим том, қортепа, Тупрок қалъа)да ҳарсанг тош ва мрамардан безак ишларида кенг

фойдаланилган. Айниқса урта асрларда тоштарошлик юксак даражада ривожланиб такомиллашган.

Кулолчилик Ўзбекистоннинг ҳамма жойида учрайди. Аммо бадиий буюмлар яратишда энг йирик марказлардан Риштон, Ўйждивон, Шахрисабз, Хива, хонка, Самарканд, Тошкент кадимдан машхур булган. Риштон кулоллари яратган сирли идишлари ва сопол идишлари узининг нозик ва мураккаб нақшлари, бўёқлар коларити, айниқса, очик кук кабольти ва феруза рангли бир неча оханглилиги билан ажралиб туради.

Чунки идишлар урта Осиёда яқин даврлардан ишлаб чикила бошлаган. Ўзбекистонда кечки феодализм даврида пайдо булган чиннисозлик ҳозир тез суръатлар билан ривожланиб, анъанавий бадиий санъати намуналарни яратишда давом этмокда.

Заргарлик санъати айниқса Бухоро ва Хивада машхур булган. Бизнинг давримизгача етиб келган муҳим амалий санъатларидан бири туқимачилик ва каштачиликдир. Бу соҳа Маргилон, Бухоро, Самарканд, қарши, Қитоб, Хива, Тошкент каби шаҳарларда ривожланган. Бадиий каштачилик, қитгарлик атлас туқиш санъати узок даврлардан сақланиб келмокда. Дуппи каштачилиги Ўзбек халқининг гурури ҳисобланади. Зардуштийлик, гилам туқиш, қигиз босиш амалий санъати ҳам кенг тарқалган.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР.

1. И.Жабборов. Ўзбек халқ этнографияси Т- 1996 .
2. И.Жабборов. Жаҳон халқлари этнографияси Т- 1996.
3. Архив.уз